

VEEBIKURSUSE “RÄNDEKOOL” LUGEMISMATERJAL

MAAILMAKOOL.EE/RANDEKOOL

JAGATUD TEEKONNAD

6. EBASEADUSLIK RÄNNE

Mari-Liis Jakobson

See peatükk mõtestab lahti ebaseadusliku rände tekkepõhjusti ning vorme ja viise, kuidas seda takistada või ennetada.

Inimesed on aastatuhandeid liikunud maailmas ringi, ent ebaseaduslikuks rändeks nimetatav nähtus on tekkinud alles üsna hiljuti, pigem saja viimase aasta jooksul. Ennekõike on see seletatav riikide sooviga kontrollida oma piire ja seda, kes tema territooriumil elab. Sellest lähtuvalt on kavandatud seaduslikud rände kanalid ning kõik, mis etteantud raamidest väljub, läheb nimetuse alla "ebaseaduslik".

Võib öelda, et ebaseaduslik ränne tekib seal, kus riigi seadused ja rändeseadused lähevad omavahel vastuollu. Olukordades, kus inimesed rändavad teisiti, kui riigid tahaksid. Olukordades, kus rände tõmbe- ja tõuketegurid on tugevamad kui hirm sattuda seadusega pahuksisse (sellest, mis rändajaid liikvele tõmbab ja tõukab, oli juttu 3. peatükis "Miks inimesed rändavad?").

Kas rändaja saab olla illegaalne?

Sageli on piir seadusliku ja ebaseadusliku rände vahel ka üsna õrn – näiteks inimene, kes siseneb riiki ebaseaduslikult, aga ütleb piirivalvuriga kohtudes "asylum", võib varjupaigataotluse menetlemise ajaks riiki jääda juba seaduslikul alusel. Nimelt on rahvusvahelise õigusega ette nähtud, et tagakiusamise eest põgenevat inimest peab aitama isegi siis, kui ta on saabunud ebaseaduslikke kanaleid pidi. Seaduslikkuse ähmase piiri tõttu on arvatud ka, et võiksime sõnapaari „ebaseaduslik sisserändaja” asemel kasutada hoopis mõistet "ebaregulaarne sisserändaja", sest inimene ei saa kunagi olla illegaalne, seadusega vastuolus saab olla vaid tema tegevus (ehk ebaseaduslikust rändest rääkida on igati korrektne).

Kes need ebaregulaarsed rändajad üldse on? Tavaliselt seostub meile illegaalse immigratsiooni mõistega pilt inimestest, kes ületavad vales kohas piiri – tulevad kummipaadiga üle Vahemere, turinivad üle piiritara või ujuvad öö varjus üle Piusa jõe. Dramaatilisi pilte sellistest piiriületustest nägime näiteks 2015. ja 2021. aasta suvel. Ent enamasti on selline pilt ikkagi kaunis haruldane, iseäranis kui võrrelda ebaseaduslike piiriületuste arvu seaduslike piiriületuste arvuga. Samamoodi on käärid päris suured, kui võrrelda ebaseaduslike piiriületuste arvu ebaregulaarsete rändajate koguarvuga: näiteks 2019. aastal viibis Frontexi andmetel Euroopa Liidus ilma seadusliku aluseta 402 913 inimest, kuid ebaseaduslikke piiriületajaid tabati aasta jooksul vaid 141 846.

Ebaseadusliku rände kanalid

Ebaseaduslik ränne toimub sageli inimsugeldajate või lausa inimkaubitsejate abiga. Smugeldaja on keegi, kes aitab rändajal ebaseaduslikult või seadusliku rände kanaleid väärkasutades soovitud sihtriiki jõuda. Smugeldajad korraldavad ebaseaduslikke piiriületusi (näiteks ületatakse piir veoauto

salapeidikus), toodavad ja vahendavad võltsitud passe, aga vormistavad ka turistiviisa saamiseks vajaliku küllakutse inimesele, kes ei tule sugugi vaid vaatamisväärsustega tutvuma, vaid plaanib riiki ebaseaduslikult elama jääda. Sageli on smugeldamisvõrgustikud päris suured, hõlmates arvukaid inimesi, kes täidavad selles eri rolle, ning laiuvad üle riikide piiride. Enamasti toimetavad need võrgustikud raha teenimise eesmärgil – oma teenete eest kasseeritakse märkimisväärsed summasid, mis seaduslikus asjaajamises vajalikke summasid kordi ületavad.

Inimkaubanduse puhul on ärakasutamise suhe smugeldaja ja rändaja vahel aga märksa sügavam. Kui smugeldajad on tavaliselt huvitatud vaid sellest, et inimene üle piiri toimetada ja teenustasusisse kasseerida, siis inimkaubandus tähendab seda, et sihtriiki jõudnud inimese ekspluateerimine jätkub – näiteks sunnitakse ta väidetavate smugeldamiskulude katteks ebaseaduslikule tööle prostitutsiooniäris, nn *sweatshop*’ides, saadetakse varastama vmt. Samuti ei ole inimkaubanduse ohvrid alati soovinud rännata ise ja vabatahtlikult, vaid hoopis röövitud või sattunud konkreetseesse sihtriiki oma tahte vastaselt.

Aga ka inimkaubanduse ohvrid ning salaja sisse smugeldatud inimesed on tegelikult väike vähemus. Kõige sagedamini saab ebaregulaarne rändaja inimesest, kes on riiki sattunud täiesti seaduslikult, kuid jäänud paigale ka siis, kui seadusliku rände alus on kadunud. Näiteks, inimene on saabunud riiki töötamiseks antud elamisloaga, mis mõne aja pärast aegub, ning ühel või teisel põhjusel talle uut ei väljastata (näiteks muutub riigi töörändepoliitika või jätab inimene ise loa taotlemata). Ja kui aegumiskuupäev saabub, ongi tema riigis viibimine ebaseaduslik. Hea näide pärineb [Ameerika Ühendriikidest](#), kus kuni 1960. aastateni olid nn Bracero programmi raames üsna paindlikud töörände reeglid ning paljud mehhiklased käisid hooajaliselt perele ameerika farmides palgalisa teenimas. Umbes nii, nagu paljud eestlased praegu Soomes ehitamas käivad – mõned kuud Soomes, siis tagasi Eestisse pere juurde. Ühel hetkel aga Bracero programm lõpetati ning enam nii lihtsalt USAsse ei pääsenud. Samas, inimesed olid juba harjunud teisel pool piiri tööl käima, pered rahul tõusnud elustandardiga ning farmides oli töökäte järele nõudlus endiselt alles. Ja nii juhtuski, et paljud jäid USAsse kohapeale tööle ka ilma kehtiva elamisloata ning ühel hetkel olid neist saanud "illegaalid", kellel polnud võimalik enam ei USA kodakondsust taotleda ega seadust rikkumata oma Mehhiko dokumente uuendada. Ka ei saanud nad pereliikmeid näha muud moodi kui ebaseaduslikult piiri ületades.

Ebaseadusliku rände vastased meetmed

Mis aitaks ebaseadusliku rände vastu? Riigid on välja töötanud väga erinevaid meetmeid nii ebaseadusliku rände ennetamiseks kui ka juba riigis seadusliku aluseta viibijatega tegelemiseks. Ebaseadusliku rände ennetamiseks on võimalik tõhustada kontrolli, informeerida potentsiaalseid ebaregulaarseid rändajaid sellega kaasnevatest riskidest või tegelda ebaseadusliku rände juurpõhjustega, mis sageli on ühel või teisel moel majandusliku järjega seotud. Riigis viibivate ebaregulaarsete rändajatega tegelemiseks on loodud nii erinevaid tagasipöördumise skeeme kui ka laiendatud seaduslike rände võimalusi.

Tõhusam piirikontroll

Selleks, et välistada ebaseaduslikku piiriületamist, on võimalik tõhustada kontrolli välispiiril. Tänapäeva piirihalduses kasutatakse üha rohkem tehnoloogiat: maapiiril olevaid termokaameraid, mis võimaldavad tuvastada, kui näiteks keegi püüab ööpimeduses salaja üle piiri joosta; merepiiri andurisüsteeme, mis samuti liikumist fikseerivad; droone, mis saavad ka pika vahemaa tagant seirekeskusi

teavitada, kui mõni kahtlane mere- või maasõiduk piirialal toimetab. End salapeidikutesse, näiteks kaubiku pakiruumi, peitnud inimesi saab tuvastada südamelöögimonitoridega. Pidevalt tõhustatakse dokumendikontrollitehnoloogiasid ning siia-sinna püstitatakse piiritarasid. Kõiki neid tehnoloogiasid kasutatakse ka Euroopa Liidu välispiiri valvamiseks.

Muide, selleks et ennetada 2015. aasta põgenikekriisi laadseid olukordi, on Euroopa Liidu piirivalveagentyuri juurde loodud ka eraldi ametnike reservid, mida saab lähendada kriisipiirkondadesse. Samuti toimuvad ühismissioonid lõikudes, kus esineb rohkem ebaseaduslikku rännet. Ainus probleem nende meetmete puhul on see, et ka professionaalsed inimesmugeldajad käivad arenguga kaasas – kui piirivalve tõhustab kontrolli ühes lõigus, hakkavad smugeldajad kasutama veidi teisi rändeteid; kui passivõltsingute tuvastamise tehnoloogiasid paranevad, leiavad ka kurikaelad viisi, kuidas võltsinguid parandada. Täielikku kindlus-Euroopat üles ehitada polegi seega võimalik.

Ega ole mingi imerohi ka piiritara. Näiteks püstitati 2012. aastal Türgi ja Kreeka vahelisele maapiirile, kustkaudu püüti sageli ebaseaduslikult siseneda, piiritara. Seejärel nimetatud lõigus liikumine pea-aegu lakkas, kuid juba mõni kuu hiljem hoogustus liiklus mereteid pidi.

Tagasipöördumine

Kontrolli saab tõhustada ka siseriigis, mis võimaldab ühtlasi tegeleda kõige suurema rühma ehk riigis seadusliku aluseta viibijatega. Kui riik avastab, et keegi viibib riigis ebaseaduslikult, tehakse talle tavaliselt lahkumissettekirjutus ning antakse teatud aeg iseseisvalt lahkumiseks. Ent kaugeltki kõik ei taha või isegi ei saa seda teha, näiteks kui puudub kehtiv reisidokument või raha lennupileti ostmiseks. Selleks on riigid loonud tagasipöördumisprogramme. See tähendab, et riik korraldab inimese kodumaale tagasi saatmise ise: korraldab lennu, vajaduse korral suhtleb inimese kodakondsusjärgse riigiga, et too saaks vajalikud reisidokumendid korda ajada jne.

Tagasipöördumine võib olla sunniviisiline tagasisaatmine, kus inimest eskorditakse politsei/piirivalveametnike ja meditsiinilise järelevalve all tagasi kodumaale, või ka vabatahtlik, kus inimene lahkub ise või teeb vähemalt ametnikega koostööd. Viimase motiveerimiseks on Rahvusvahelise Rändeorjanisatsiooni mahitusel välja töötatud isegi [vabatahtliku tagasipöördumise programm](#), mille raames püütakse tegelda rände juurpõhjustega, mis sageli on majanduslikku laadi. Selliste programmide raames pakutakse tagasipöördujatele näiteks koolitust, mis võimaldaks neil kodumaal asuda tööle uues ametis või alustada ettevõtlusega, või pakutakse mikrokrediiti, mis ettevõtlusega alustamist peaks toetama. Mõistagi on selliseid skeeme ka kritiseeritud, sest seegi võib soosida süsteemi ärakasutamist – et inimesed reisivad riiki eesmärgiga välja saadetud saada ja majanduslikku kasu teenida. Tõsi, [uuringud](#), kus analüüsitakse ebaregulaarseid kanaleid pidi saabunud rändajate rändeteid, viitavad, et üldiselt on selliste rändajate teadlikkus sihtriikide rändepoliitikast pea olematu. Niisiis võib eeldada, et ka tõenäosus, et ainuüksi tagasipöördumistoetuse nimel ebaregulaarne rändeteekond ette võetakse, pigem teoreetiline. Teisalt jälle on seatud küsimärgi alla, kui vabatahtlik selline tagasipöördumine on, kui inimese ainus alternatiiv on hirm sunniviisilise tagasisaatmise ees.

Üldiselt on toetatud tagasipöördumise programmis osalejate arv siiski pigem tagasihoidlik. Näiteks Eestist pöördub vähemalt seitse rändajat kümnest tagasi vabatahtlikult, kaks saadetakse välja sunniviisiliselt ning vaid üks kasutab tagasipöördumistuge. Aastatel 2017–2019 pöördus Eestist tagasi 3011 lahkumissettekirjutuse saajat, mis on ligikaudu niisama palju kui ettekirjutuse saanud. 75% neist pöördus tagasi vabatahtlikult, 16% sunniviisiliselt ning alla 9% kasutas tagasipöördumistuge. (Nii Eesti kui ka teiste Euroopa Liidu riikide tagasipöördumistatistikat leiab [siit](#).)

Suurim tagasipöördumiste probleem on aga selles, et ebaregulaarsete rändajate lähteriigid ei taha neid tagasi võtta ja keelduvad koostööst väljasaatva riigiga või pidurdavad seda. Miks? Ennekõike seetõttu, et paljude riikide majandus sõltub rändajate saadetavatest välisrahasaadetest, olgu nad siis võõrsil seaduslikult või ebaseaduslikult. Samuti tunnetatakse, et eurooplaste rändekartus annab lähteriigile omamoodi jõupositsiooni: mida olete valmis vastu andma, kui me oma kodanikud vastu võtame? Arenguabi, viisalihtsustusi, midagi muud? Ja nii venivadki tagasipöördumise protsessid mõnikord lausa aastatepikkuseks.

Ent ka ebaseaduslikult viibijate avastamine pole sugugi alati lihtsate killast. Inimene võib ametnike radarilt üsna lihtsalt kaduda ning haruldane pole sellinegi olukord, kus ühelt Euroopa Liidu riigilt tagasipöördumisotsuse saanud inimene põgeneb selle täideviimise eest teise liikmesriiki. Selliste juhtumite avastamiseks – aga ka näiteks kehtivuse kaotanud viisade või elamislubade avastamiseks – on Euroopa Liidus arendamisel mitmekihiline andmebaaside võrgustik, mis peaks aitama liikmesriikidel lihtsamalt infot vahetada.

Seaduslike rändevõimaluste laiendamine

Muidugi, kontrolli tõhustamise kõrval on ka teine lahendus: tegelda ebaseadusliku rände juurpõhjustega. Kuni 2017. aastani oli paljudel Euroopa Liidu riikidel mureks võltsitud dokumendid või piiriireguleid rikkuvad ukrainlased. Need probleemid kadusid 2018. aastal, kui Ukrainale laienes viisavaba Euroopa Liitu sisenemise õigus. Samas näiteks on 2010. aastatest hoogustunud ebaseaduslik ränne Aafrika riikidest, mis osalt on seletatav ka sellega, et riigid on järk-järgult seadusliku rände kraane sealsetest riikidest tulevatele inimestele kinni keeranud. Ja kui seaduslikult sihtriiki tulla pole võimalik, valitaksegi ebatavalisemad rändeteed ja smugeldajate teenused.

Näiteks võib tööränne reeglite lihtsustamine pakkuda alternatiivi ebaseaduslikule rändele, mille eesmärk on jõuda kõrgemate palkadega riikidesse ja parandada oma elujärge. Samuti rakendavad mitmed riigid ümberasustamise programme, mille raames võetakse võõrsil asuvatest pagulaslaagritest vastu inimesi, kellel on õigus saada varjupaika. See peaks ühtlasi vähendama konflikti või tagakiusamise eest põgenejate motivatsiooni võtta ette ohtlik ja ebaseaduslik retk riiki, kus nad saaksid varjupaika taotleda.

Seadusliku rände võimaluste laiendamine võimaldab sisserännanute tegevust paremini kontrollida – jälgida näiteks, et nad oleksid seaduskuulekad ja maksaksid makse. Samuti vähendab seaduslike kanalite olemasolu tõenäosust, et nad satuvad organiseeritud kuritegevuse võrgustikesse, rahastavad inimsuugeldajaid või saavad inimkaubanduse ohvriks, ja ega nende hilisem kinnipidamine ja sunniviisiline väljasaatmine samuti just odav lõbu ole.

Mõistagi on õigustatud küsida vastu, et kui riik rändekontrolli lõdvendab, kas siis ehk ei lisandu teised liiga suure sisserändega kaasnevad mured – tööturu düsfunktsioonid, sotsiaalteenuste ülekoormus ning lõimumisväljakutse. Ning kindlasti väärib siinkohal meenutamist ka tõsiasi, et paljudel ebaregulaarsetel rändajatel ei ole just eriti palju teadmisi seaduslikest rändekanalitest, mis tähendab, et ka seaduslike rändevõimaluste laiendamine pole tingimata võluvits.

Arengukoostöö ebaseadusliku rände ennetamiseks

Sestap on üheks populaarseks meetmeks muutunud hoopis majandusrände ennetamine. Nimelt teevad mitmed riigid, nii Euroopa Liidu liikmesriigid kui ka kolmandad riigid, päris palju koostööd rände lähteriikide, aga ka transiitriikidega, kus tegutsevad smugeldajad. Kuidas vähenes 2018. aastal hüppeliselt Itaaliasse saabuvate ebaseaduslike piiriületajate arv? Liibüa piirivalve hakkas merele minejaid seirama märksa tõhusamalt. Aga kindlasti on oluline mõju olnud ka koostööl Nigeriga, ühe olulise transiitkanaliga, kus osa kõrbehõime elatubki sellest, et aitab Sahara-tagusest Aafrikast pärit põgenikel kõrbet ületada ja Vahemere rannikule jõuda.

Arengukoostöö programmide raames koolitatakse ja varustatakse piirivalvureid, ent viiakse läbi ka majandusarengut toetavaid programme, mis peaks ennetama vajadust võtta ette riskantne rändetee-kond. Näiteks püütakse mitmesuguste arengukoostöö programmidega parandada kohalikku infrast-ruktuuri ning toetada jätkusuutliku ettevõtlusega tegelemist.

Tõsi, neid arenguprogramme on ka omajagu kritiseeritud, sest ehkki põhimõtteline valmidus rände-koostöö üle läbi rääkida on olemas, on riikide vaated rändele lihtsalt nii erinevad, et ühiste kokku-lepeteni ei jõuta. Võimalus võõrsile õnne otsima minna ja kodumaale rahasaadetisi läkitada paistab arenguriikide vaates lihtsalt nii palju kasumlikumana kui kohalikesse teedesse ja mõnesse uude tehasesse tehtav investeering, iseäranis kuna tehases hakatakse palka saada tõenäoliselt kohalike standardite järgi ning rahvastiku kasvuga seonduvaid väljakutseid see samuti otseselt ei lahenda. Ja nagu sai rändeprotsessi peatükis "**Miks inimesed rändavad?**" tõdetud, võivad paranenud elutingimu-sed hoopis rännet hoogustada.

Samuti pole arengukoostööd korraldada alati kerge. Keeruline on tagada, et abi jõuaks tõepoolest abivajajani ning täidaks oma eesmärgi. Seda ohustavad nii konteksti sobimatud plaanid kui ka kor-ruptsiooniriskid – näiteks jõuab toetussumma hoopis mõne kohaliku liidri taskusse.

Teavituskampaaniad

Populaarsust on kogunud ka teavituskampaaniad. Klipid, milles kõnelevad oma kogemustest inim-kaubitsejate lõksu jäänud või ebaõnnestunud rändetee-konna läbiteinud, et murda müüti magusast elust, mida arvatakse teekonna lõpus ees ootavat. Sageli ei soovi need, kes välismaale juba jõudnud, seda müüti ise murda ning jutustavad kodustele ka oma leebelt öeldes tagasihoidlikust elujärjest kadestamisväärseid lugusid. Nüüd püüavad sihtriigid ise seda infovoogu murda ning sihitavad näiteks oma reklaamklippe Youtube'is samadele sihtrühmadele, kellele inimsugeldajad püüavad unistust müüa. Kindlasti pole teavituskampaania imerelv, mis ebaseadusliku rände kaotaks, küll aga on sellel selge mõju. Näiteks viitas rahvusvahelise rändeorganisatsiooni IOM pilootprojekt [Migrants as Mes-sengers](#) Senegalis, et kampaania parandas oluliselt potentsiaalsete rändajate teadlikkust ebare-gulaarsete rändekanalite kasutamisega kaasnevatest riskidest ning vähendas nende motivatsiooni rändetee-kond ette võtta.

Niisiis pole olemas imerelva, mis ebaseaduslikud rändekanalid täielikult sulgeks või mustkunstitrikki, kuidas kaotada ära seadusliku aluseta riigis viibijad. Küll aga on võimalik tõhusa piirivalve ja rahvus-vahelelise koostöö, rändajate informeerimise ning alternatiivide pakkumisega ebaseaduslikku rännet oluliselt vähendada.

Aruteluküsimusi

- Kuidas saab inimesest ebaregulaarne rändaja (nt elamisloa lõppemise, ebaseadusliku piiriületamise, inimkaubanduse tulemusel)? Pane kokku kolme inimese teekond: kes nad on, miks on nad liikuma hakanud, miks on neist saanud ebaregulaarsed rändajad.
- Milliste meetoditega (või meetodite komplektiga tuleks sinu meelest ebaseaduslikku rännet ennetada)? Pane kokku endale meelepäraseim pakett piirihalduse ja rändeennetuse meetoditest.

Lisalugemist

Euroopa Piiri- ja Rannikuvalve Ameti (Frontex) kodulehelt leiad nii [interaktiivse kaardi](#) ebaseaduslike piiriületuste kohta kui ka [ajakohaseid raporteid](#), mis kajastavad ebaseadusliku rände olukorda ning piirivalvet üldisemalt.

Eurostat koondab statistikat nii seadusliku aluseta viibijate, väljasaatmisotsuste kui ka tagasipöördumiste kohta: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Inimkaubanduse statistikat leiab nt siit: <https://www.ctdatacollaborative.org/>

Eesti vabatahtliku toetatud tagasipöördumise programmi koduleht: <http://varre.directmedia.ee/>

KULTUURIMINISTEERIUM

Rändeteemalised tekstid on välja töötatud projekti "Jagatud teekonnad" raames mida kaasrahastavad Euroopa Komisjon, Kodanikuühiskonna Sihtkapital, Eesti Kultuuriministeerium ja Eesti Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest.